

סימן ב'

כהן שאנסוהו להמיר דתו ולהטמע בין הגוים
ואח"כ ברח מהם ושב אל עמו, אם מותר
לצרפו למנין עשרה ולהעלותו ראשון לתורה
ככהן, ואם מותר לו לשאת את כפיו.

שאלה: בחודש סיון בכ"ח בו, שנת תש"א, הופיעו קלגסי
הגרמנים על אדמת ליטא, ומיד כשדרכה כף רגלם על אדמה
זו הם התחילו במעשי הרצח והשמד שלהם בהעירם את כל חמתם
על עם בני ישראל ובהשחיתם ללא רחם כל חלקה טובה בכרם ה',
הרגו ולא חמלו על עוללים ויונקים נשים ואנשים בחורים וזקנים אישי
תורה והמוני עם, על כולם הונף הכורת להרגם ולאבדם במיתות
משונות יסורי גוף ונפש תוך עיגויי זוועה של רעב ושכי.

בין אלה שנפגעו בראשונה היתה משפחה אחת, איש ואשה שנמפו
ביום אחד בידי הטמאים הארורים ימ"ש, ורק בנם יחידם
מחמל נפשם נשאר לפליטה בהיים, כי שפחתם הנכרית שעבדה
אצלם הצליחה להחביאו ולהצילו מחמת המשחית האכזרי, והבן הוא
נער כבן ט"ז ונפשו מרה עליו בראותו את הרעה שמצאה את חוריו
וכל משפחתו ועתה נשאר כערער בערבה גלמוד ובודד אכול יגון
ואנחה ופחד ומיחל שהשפחה הנכרית לא תסיר את חסדה ממנו ולא
תמסרהו לידי הרוצחים הגרמנים.

ייהי כי רבו הימים ולא יכלה עוד השפחה להצפינו כי פחדה פן
תכלה גם אליה הרעה בהודע לגרמנים כי חמלה על אחד
מילדי העברים וגם הצילתו מידם, ותקח את הנער ותביאהו אל בית
יראתה ותמסרהו אל הכומר למען יציל את גופו ויכלה את נפשו על
ידי זריקת מי פומאת השמד עליו להמיר את דתו, דת יומים.

הכוּמַר נענה לבקשת השפחה ועשה כדכריה, העביר את הנער על דתו והטמיעו בין הגויים עד שאיש מהם לא ידע כי מורע ישראל הוא הנער הזה וחשבוהו כאחד מהם, ולכן איש לא הכלימו ולא פגע בו לרעה, הוא חי בין הגויים, עבד אצלם ולא ידע כל מחסור והיה יכול לשבת אצלם במנוחת שלום ושלוה השקט ובטח.

אוֹלָם הנער לא ידע מרגוע בנפשו רוחו פעמה בקרבו ולא ידע מנוחת, לנגד עיניו עמדו מחוזות הזוועה והאימים שראה עת הרוצחים הטמאים המיתו את אביו ואת אמו, נפשו עגמה עליו ולא ערב לו אוכל ומשתה, מהשבות תוגה ניקרו במוחו ולא נתנו לו מנוח, נמאס עליו כל הטוב שהוא נהנה ממנו בין הגויים ושנתו נגזלה ממנו כי איככה יוכל לראות ברעה אשר מצאה את עמו ואיככה יוכל לראות כאבדן הוריו ומשפחתו.

ובאחד הימים אזר הנער עוז בנפשו, עזב את מקום מגוריו בין הגויים ובא לגיטו קובנו לחיות עם אחיו היהודים הנתונים בצרה ושביה ולקבוע את גורלו יחד אתם אפילו אם יגיע עד שערי מות עם כל היהודים כלואי הגיטו באם תגזר עליהם הגזירה חס ושלום, ואכן שב הנער אל ה' בכל לבו ונפשו ומאוד דאכה עליו נפשו על שניאות בראשונה להיות בין הגוים להיות כאחד מהם וכל המונס.

ואז נשאלתי אם מותר לצרף את הנער הזה למנין עשרה ולהעלותו לתורה, אם מותר לו לקרוא ראשון בתורה ולשאת את כפיו, כי כהן היה הנער הזה ומסורת אבותיו בידו.

תשובה: במס' מנחות דף ק"ט ע"א תנן: הכהנים ששמשו בבית חוניו לא ישמשו במקדש שבירושלים ואין צריך לומר לדבר אחר שנאמר אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח ה' בירושלים כי אם אכלו מצות בתוך אחיהם הרי אלו כבעלי מומין חולקין ואוכלין ולא מקריבין.

ובתוס': שם ד"ה לא ישמשו במקדש שבירושלים כתבו וז"ל: בספר הוהיר כתוב כהן שהמיר דתו לא ישא את כפיו ולא יקרא ראשון דכתיב

וקדשתו והוא אחליה לקדושתיה ועבדי ליה רבנן מעלה מפני דרכי שלום והאי כיון דאידיחי אידיחי כדתנן הכהנים ששמשו בבית חוניו לא ישמשו במקדש שבירושלים ורש"י פירש דכשר וזה לשונו הרי אלו כבעלי מומין כו' מהכא נפקא לן דכהן שהמיר דתו וחזר בתשובה כשר לדוכן שהרי לא מצינו כהן בעל מום שיהא פסול לדוכן אלא אם היה לו מום בידיו כדאמרינן במגילה מפני שהעם מסתכלין בו ותו הא דקתני לא ישמשו במקדש שבירושלים ולהכי איצטריך בירושלים לאשמעינן דבגבועין וגבעון היו מותרין לשמש כל שכן בזמן הזה שאין שירות ואין מקדש דודאי כשר לדוכן ולקרוא בתורה תחילה ותו אמרינן אי מה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא תלמוד לומר לעמוד לשרת לעמידה הקשתיו ולא לדבר אחר עד כאן לשונו. עד כאן לשון התוס' שם.

הרי לנו בהדיא שדין זה אם כהן מומר מותר לו לישא את כפיו ולקרוא ראשון בתורה מתלי תליא באשלי רברבי, רש"י ותוס' בשם ספר הזהיר, לדעת רש"י מותר לו לאחר שעשה תשובה לישא את כפיו ולקרוא ראשון בתורה ולדעת התוס' בשם ספר הזהיר אסור. ועי' היטב במס' תענית דף כ"ז ע"א בתוס' ד"ה אי שהביאו ראיות לשיטת רש"י ולא הזכירו את השיטה של ספר הזהיר כלל.

ובמס' סוטה דף ל"ט בתוס' ד"ה כי מהדר כתבו באה"ד וז"ל: בשאלתות פרשת ויקח קרח כהן שעבד עבודה זרה לא ישא את כפיו דגרע מהורג את הנפש דאמרינן בפרק אין עומדין כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו ורבינו גרשום מאור הגולה השיב בתשובותיו דנושא כפיו וקורא ראשון בתורה דכיון דחזר בתשובה הוחזר לקדושתו דתנן בסוף מסכת מנחות אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח ה' בירושלים כי אם אכלו מצות בתוך אחיהם והרי הן כבעלי מומין שחולקין ואוכלין וכשם שבעלי מומין נושאים את כפיהם וקורא ראשון בתורה ואף זה שאם לא תאמר כן נמצאת מרפה ידיהן של בעלי תשובה שיאמרו אוי לאותה בושא אוי לאותה כלימה וימנעו מעשות תשובה ואמר ר' יוחנן כל האומר מגשה אין לו חלק לעולם הבא מרפה ידיהן של בעלי תשובה ותנא דבי רבי ישמעאל הואיל והלך זה ונעשה כהן לע"ז אדחה אבן אחר הנופל וכו' עכ"ל התוס'.

הר"י לנו שמחלוקת זו יסודתה בהררי קדשי קדם רב אחאי גאון בעל השאלות ורבנו גרשום מאור הגולה, ושיטת ספר הזהיר היא כשיטת השאלות ושיטת רש"י היא כשיטת רבנו גרשום מאור הגולה.

ובטור אורח חיים סימן קכ"ה כתב: כהן שהרג את הנפש אפילו בשגגה לא ישא את כפיו דכתיב ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שומע ידיכם דמים מלאו, המיר לא ישא כפיו וכתב הרמב"ם ז"ל אפילו שב בתשובה אבל על שאר עבירות אין מונעין אותו מלישא כפיו והביא ראיה מהירושלמי שלא תאמר כהן פלוני מגלה עריות ושופך דמים ומברכני ואומר לו הקב"ה וכי הוא מברכך הלא כתיב אני אברכם, והר"מ מרוטנבורג כתב שאין אומרים לו לעלות ואם עלה אין מוחין בידו ורב נטרונאי כתב שאין לעלות בתורה ראשון שכבר חלל קדושתו של אהרן ואם קרא בתורה ראשון יש חלול גדול ולא מסתבר דאף אם לא ישא כפיו משום דאיתקש לשירות אבל לקרות בתורה ראשון ודאי כיון ששב קרינן ביה בשוב רשע מרשעתו וגו', עכ"ל הטור.

ועי' היטב כב"י שכתב ע"ז: המיר לא ישא את כפיו בסוף מנחות תנן הכהנים ששמשו בבית חונוי לא ישמשו במקדש שבירושלים ואצ"ל לד"א שנאמר אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח ה' בירושלים ופירש"י ואין צ"ל לדבר אחר אם שמשו לע"ג לא ישמשו עוד בירושלים וכתבו שם התוס' שספר הזהיר הביא ראיה מכאן שכהן שהמיר לא ישא את כפיו וזהו דעת הרמב"ם ולפי דעתם ודאי דאפילו שב בתשובה לא מהני דקרא דאך לא יעלו כהני הבמות בשבו בתשובה משמע, ומ"ש רבינו ורש"י כתב כיון ששב בתשובה יכול לישא כפיו כ"כ שם התוס' בשמו והביא ראיה מדמסיים באותה משנה הרי אלו כבעלי מומים וכיון דלא מצינו כהן בעל מום שיהא פסול לדוכן אלא אם כן היה לו מום בידיו מפני שהעם מסתכלין בו ותו מדקתני לא ישמשו במקדש בירושלים ולהכי אצטריך בירושלים לאשמועינן דכנוב וגבעון היו מותרים לשמש כ"ש בומן וזה שאין שירות ואין מקדש דודאי כשר לדוכן ולקרות בתורה תחלה עכ"ל וכ"כ התוס' בפרק בתרא דתעניות (כ"ז ע"א) וכתב המרדכי פרק הקורא את המגילה עומד שכן השיבו הרשב"א ורבינו גרשום וכ"כ בהגהות מיימון וכתבו בשם רבינו גרשום דבכל עוז יש להפך בזכות בעלי תשובה וכתבו שרבינו שמחה כ"כ גם מהר"ם בשם רש"י אך ראבי"ה

והשאלות כתבו שלא ישא את כפיו דלא עדיף מהורג נפש אבל רבינו שמחה פי' דהוא בשלא עשה תשובה איירי עכ"ל ודעת ספר מצות גדול כרבינו גרשום עכ"ל, ומ"ש רבינו שהביא רבינו גרשום ראייה מהירושלמי שלא תאמר פלוני כהן מגלה עריות וכו' כבר כתבתי גבי כהן שהרג את הגפש דהרמב"ם מוקי לה כשאינו מדקדק במצות וכל העם מרננים אחריו אבל אם נודע בודאי שהרג את הנפש או שהמיר נתחלל מקדושתו, ומ"ש רבינו בשם רב נטרונאי שאין לעלות בתורה ראשון כ"כ התוס' בסוף מנחות בשם ספר הזהיר וכתב רבינו דלא מסתבר ליה וכ"כ סמ"ק סי' קי"א דאליבא דכ"ע מותר לקרותו ראשון לס"ת, וכתב האגור ועמא דבר לקרות וגם לישא כפיו ע"כ, ולענין הלכה נ"ל שיש לסמוך על כל הני רבוותא דשרו לישא כפיו וגם לפתוח פתח לבעלי תשובה ונראה דע"כ לא פליגי אלא בהמיר ברצונו דומיא דכהנים ששמשו בבית חוניו אבל היכא שאנסו אפילו לדעת הרמב"ם וספר הזהיר נושא את כפיו דהוא לא מקרי מומר אלא אנוס, עכ"ל הב"י שם, ועיין היטב בב"ח שם שתמה על חידוש זה שחידש הב"י דבאנוס לא מקרי מומר אפילו לדעת הרמב"ם, עיי' שם שביאר את כוונת הוכחת הב"י לחידוש זה.

ועי' שם בב"י בהג"ה שכתב בזה"ל: ב"ה מיהו ה"מ כשהמיר לע"ג ולא עבדה אבל עבדה אפילו באנוס כתב הרמב"ם ז"ל שלא ישא את כפיו אע"פ שעשה תשובה ומשמע מדבריו שאפילו לא המיר כיון שעבדה נפסל מדפליגהו בתרתי ולישני' דייק שכתב גבי כהן שהמיר אע"פ שחזר בו ולא כתב ושב בתשובה כמו גבי כהן שעבד ע"ג וק"ל, עכ"ל ההג"ה שם בב"י.

וגם בשו"ע או"ח סי' קכ"ח סעיף ל"ה פסק המחבר זו"ל: כהן שהרג את הנפש אפי' בשוגג לא ישא את כפיו אפי' עשה תשובה, הג"ה וי"א דאם עשה תשובה נושא כפיו ויש להקל על בעלי תשובה שלא לנעול דלת בפניהם והכי נהוג ד"ע דלא גרע ממומר וכ"מ מהג"מ (טור רש"י והרבה פוסקים אגור וב"י).

ושם בסעיף ל"ז הוא פסק מפורש: מומר לעכו"ם לא ישא את כפיו וי"א שאם עשה תשובה נושא כפיו (וכן עיקר) ואם נאנס לדברי הכל נושא כפיו.

ועי' במג"א שם סעיף קטן נ"ד שכתב וז"ל: מומר אפילו לא עבד ע"א דאם
 עע"א אפילו נאנס אינו נ"כ להמחמירין (בד"ה מדיוק ל' הרמב"ם
 וכן נוהגין שמה במקומו (רדב"ז ח"ב רי"ט), ע"כ.

ומעתה לאחר שהבאנו את כל זאת מבורר ומחזור הדין בנידון דידן כשמלת.
 שהרי לדעת התוס' ורש"י מותר לו למומר לאחר שעשה תשובה
 לקרוא ראשון ולישא את כפיו וכן היא שיטת רבינו גרשום מאור הגולה ואפילו
 לשיטת השאלתות דעמיה שאינו נושא את כפיו זהו דוקא לנשיאת כפיים
 שהוא דרך שירות אבל לענין לקרוא ראשון גם הם מודו דמותר וכמו שהובא
 בב"י בשם סמ"ק דאליבא דכ"ע מותר לקרותו ראשון לספר תורה, ודלא
 כשיטת רב נטרונאי שכתב שאין לו לעלות לתורה ראשון שכבר חילל
 קדושתו של אהרן ואם קרא בתורה ראשון יש חילול גדול, שהרי הטור שהבאנו
 כבר כתב עליו דלא מסתברא שיטתו, דאף אם לא ישא כפיו משום דאיתקש
 לשירות אבל לקרות בתורה ראשון ודאי כיון ששב קרינן ביה ובשוב רשע
 מרשעתו וגו', עיי"ש בטור שהבאנו לעיל, ואין צריך לומר שמותר לו לנער
 זה להצטרף למנין עשרה, ופשוט.

ולא עוד אלא דבנידון דידן ודאי דמותר הוא אפילו לישא את כפיו אפילו
 לשיטת השאלתות ולקרוא ראשון אפילו לשיטת רב נטרונאי גאון
 שהוא סובר שאינו קורא ראשון וכן לשיטת מהר"ם מרוטנבורג שהובא בטור
 שלכתחלה אין אומרים לו למומר שעשה תשובה לעלות לתורה ורק אם עלה
 אין מוחין בידו, נראה דבנידון דידן מותר לו לעלות לתורה אפילו לכתחלה,
 שהרי הב"י העלה שלשיטת הרמב"ם דסבירא ליה כשיטת השאלתות רבייה
 וספר הזהיר דמומר אפילו כששב בתשובה אינו נושא את כפיו, והובאה שיטתו
 בטור שם, זהו רק היכא שהמיר ברצונו דומיא דכהנים ששמשו בבית חונו
 אבל היכא שאנסו אותו אפילו לדעת הרמב"ם וספר הזהיר נושא את כפיו
 דהוא לא מיקרי מומר אלא אנוס, אם כן לפי זה בנידון דידן בודאי דמותר
 הוא לישא את כפיו ולקרוא ראשון בתורה אפילו לכתחלה אליבא דכולי עלמא,
 שהרי נער זה לא המיר מרצונו הטוב אלא שהוא נאנס להמיר בכדי להציל את
 חיותו וכדי שישאר נצר ושארית למשפחתו שהושמדה כולה על ידי הרוצחים
 האכזרים ימ"ש.

ואף שהמג"א שהבאנו לעיל העלה דכל זה אם לא עבד עבודה זרה ממש אבל היכא דעבד עבודה זרה ממש אינו נושא את כפיו אפילו היכא דנאנס, מכל מקום נראה לומר גם לענין זה נידון דידן עדיף, שהרי עינינו רואות שיש להאמין לנער זה במה שהוא מספר לפנינו שאפילו בהיותו בין העכו"ם לבו לא היה עמהם וכל העת וכל הזמן לבו כאב ודאב עליו על הדבר הזה וכמו שהוכיח סופו על תחילתו שהוא ברח מן העכו"ם וסיכן את נפשו כדי להיות עם אחיו היהודים ולהמנות בגורלם, אם כן בודאי יש להניח שלא עבד עבודה זרה ממש אף בהיותו בין הגוים, אפילו אם היה מוכרח לעשות כן ולסגוד בבית־ידראתם כדרכם של הגוים, מכל מקום בודאי עשה את מעשהו רק למראית העין ולא מתוך רצון הלב, כי בלבו פנימה נשאר הוא נאמן במשך כל הזמן לאלקי אבותיו ולדת ישראל, ובאופן כזה בודאי גם המג"א מודה שאינו נחשב שעבד עבודת אלילים, כי אנוס היה לעשות את הדבר הרע הזה, ולא גרע מנעמן שלאחר שאלישע אסף אותו מצערתו אמר אל אלישע: כי לא יעשה עוד עבדך עולה וזבח לאלהים אחרים כי אם לה', לדבר הזה יסלח ה' לעבדך בבוא אדוני בית רמון להשתחוות שמה והוא על ידי והשתחויתי בית רמון, בשהתחיתי בית רמון יסלח נא ה' לעבדך בדבר הזה ואלישע הנביא קיבל את דבריו בזה "ויאמר לו לך לשלום" (מלכים ב' פרק ה' פסוקים י"ז — י"ח). ואם כן גם לנער סלח ה' בדבר הזה כמו לנעמן, והמג"א איירי רק היכא שהוא נאנס להמיר מעיקרא אבל אח"כ לא ידעינן אם עבד עבודת אלילים באונס או ברצון, רק בזה דעתו היא שאפילו אם עשה תשובה אינו נושא את כפיו לדעת הרמב"ם היכא שעבד עבודה זרה ממש, אבל היכא דיש לנו רגלים לדבר שאפילו בשעה שעבד לבו של הנאנס היה בל עמו כי בפנימיות לבו ובמחשבתו לא עבד עבודת אלילים כלל וכל מעשהו היה רק למראית העין, יתכן שגם המג"א מודה שאין כאן בית מיחוש כלל, ומכל מקום צ"ע.

והנה לפי מה שהעלה הב"י דהיכא שאנסו אותו גם הרמב"ם מודה דנושא את כפיו לאחר ששב בתשובה ארווח לן לדינא בנידון דידן שנער זה מותר לו לקרוא בתורה ראשון ולישא את כפיו אפילו בלעדי טבילה, שהרי בשו"ע י"ד סימן רס"ז סעיף ח' פסק המחבר: עבד עובד כוכבים שמלו רבו וחזר לגיותו ומכרו לעובד כוכבים וחזר ישראל וקנאו ממנו הרי הוא כישראל מומר ואינו צריך טבילה אלא מלקות וכתב על זה הרמ"א בהג"ה שם: וי"א שמ"מ לכתחלה חזרין ומטבילין אותו למעלה בעלמא (נ"י פ' החולץ).

וכתב הש"ך שם ס"ק ט"ו: ויש אומרים כו' ע"ל בסוף סימן רס"ח דגם במומר מחמירין לטבול מדרבנן, וכונת הש"ך למה שפסק המחבר לקמן בסימן רס"ח סעיף י"ב: כשיבא הגר להתגייר וכו' ומל וטבל בפני ג' הדיוטות הרי זה גר וכו' חזר ועבד אלילים הרי הוא כישראל מומר שקידושו קידושין, וכתב על זה הרמ"א שם: ישראל מומר שעשה תשובה אין צריך לטבול רק מדרבנן יש לו לטבול ולקבל עליו דברי חבירות בפני ג' (נ"י פ' החולץ). ועי' גם כן בטו"ז לעיל סימן רס"ז ס"ק ה' וז"ל: כישראל מומר, כתוב בדרישה בשם רש"ל והמנהג היה להטביל המומרים ושיגלחו את כל שערן מקודם וכן מצאתי וראיתי מורין הלכה למעשה עכ"ל.

ואם כן בנידון דידן אפילו אם נפסק ככל הני רבבתיא דהדין הוא דמומר שעשה תשובה קורא בתורה ראשון ונושא את כפיו, מכל מקום היה הדין נותן שיטבול לפני זה כמו שפסק הרמ"א שהוא צריך טבילה מדרבנן וכן להצריכו גילוח כל שערו וכמו שכתב מהרש"ל, והטעם הוא שהמתחטא מטומאת עבודת אלילים הנקראים מתים הוא כמתחטא מטומאת צרעת שאף המצורע קרוי מת, והמתחטא מצרעתו הרי זקוק הוא לגילוח כל שערו.

אולם לפי מה שהעלה הב"י דהיכא שהוא נאנס להמיר אינו קרוי מומר אלא אנוס, בודאי גם הנ"י והרמ"א והרש"ל מודו שהוא אינו צריך טבילה וגילוח, ובנידון דידן הרי הנער הזה היה אנוס להמיר כדי להציל את חייו וכמו שהעליתי לעיל אם כן בודאי יש להחזירו לכהונתו ולחזקת אבותיו לקרוא ראשון ולישא את כפיו.

וראיתי במרדכי הגדול מר' אליעזר הגדול תלמידו של רבינו גרשום מאור הגולה הנמצא בכ"י, בענין אחד שהמיר מרצונו, והשיב שכשר לכל דבר שבקדושה ושבכהונה שאין זרע אהרן מתחלל אלא אותו שנוולד מן הפסולה לו כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ואותו כהן עצמו כשר לקרות בתורה תחילה ולהפריש לו חלה, ולא פסול כי אם לנשיאות דאיתקש לשירות דכתיב לפני ד' לשרתו ולברך בשמו ועושהו כבעל מום לשירות לפי שנשתמד מרצונו, אבל לשאר דברי כהונה כשר עיי"ש.

הר"י לנו בהדיא שמודגש במרדכי הגדול שהנידון הוא היכא שהמיר «מרצונו ובוזה הוא דסבירא ליה לחלק בין לקרוא ראשון שהוא מותר ובין נשיאת כפים שהוא אסור, ומשמע מזה שאם המיר מחמת אונס בודאי גם הוא מודה שהוא כשר אפילו לנשיאת כפים וכדעת הב"י שהבאנו לעיל דהיכא שאנסוהו לא נקרא מומר אלא אנוס.

ועי' בשו"ת בשמים ראש סימן שפ"ז ובחמדת שלמה סי' ח' שהעלו דאם עשה המומר תשובה כראוי וקיבל עליו בפני עשרה, מותר הוא לעלות לדוכן, וכן בספר חסידים סימן ר"ג ובספר מהר"י אסאד סי' נ' עיי"ש.

ואכן קיים אותו נער בנפשו את המצוה הגדולה שנכסף אליה אותו תנא קדוש מהרוגי מלכות שאמר מתי תבוא לידי ואקיימנה. מצות קידוש השם, בברחו מן הגויים ובהצטרפו לאחיו האומללים הנתונים במצור ובשבי בין חומות הגיטו, ידע הנער מה ששקף לו ואת הסכנה, סכנת המות האורבת לו יחד עם כל אחיו הכלואים בגיטו, ואף על פי כן הוא גמר אומר בנפשו להצטרף אל אחיו ולקבוע את גורלו יחד אתם ולא להפרד מהם בין בחייו ובין במותו.

ויהי ביום חיסול הגיטו בשנת תש"ד, כשהגרמנים הארורים הוציאו להורג את שארית הפליטה שנשארה בגיטו מהחיסולים הראשונים שהם העבירו, אז הוקבע גם גורלו של הנער הקדוש הזה עם יתר קדושי ישראל שנספו ביום ההוא, וקויים בו בנער הקדוש הזה ובאחיו הקדושים שנספו אתו ביום ההוא מה שנאמר: והנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו מנשרים קלו ומאריות גברו לעשות רצון קונם וחפץ צורם, יזכרם אלהינו לטובה עם שאר צדיקי עולם וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך, אמן כן יהי רצון.